

RESULTATS DELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ A L'ÀREA CENTRAL DE LA CIUTAT ROMANA DE *POLLENTIA* (ALCÚDIA, MALLORCA): AVANÇ PRELIMINAR

EQUIP *POLLENTIA* *

RESUM

Les excavacions realitzades als darrers anys a l'àrea central de la ciutat romana de *Pollentia* han permès d'identificar una part del fòrum. Entre les restes descobertes destaca l'existència del conjunt format pel Capitoli i el pòrtic perifèric que, cronològicament, s'inscriuen dins la primera fase edilícia de la ciutat, a la primera meitat del segle I aC.

PARAULES CLAU

arquitectura, *Pollentia*, capitoli, portic, modulació, fòrum

RÉSUMÉ

Les fouilles menées pendant les dernières années dans l'aire centrale de la ville romaine de *Pollentia*, ont permis l'identification d'une partie du forum. Parmi les structures découvertes, il faut souligner l'ensemble monumental du temple capitulin et du portique périphérique qu'il faut interpréter dans le contexte de la première phase d'aménagement de la ville, au cours de la première moitié du Ier siècle a. J.-C.

MOTS CLÉS

architecture, *Pollentia*, capitolle, portique, modulation, forum.

INTRODUCCIÓ

Els treballs d'excavació a l'àrea central de la ciutat romana de *Pollentia* es varen iniciar l'any 1980, amb la realització d'una sèrie de trinxeres que molt aviat permeteren descobrir elements significatius (epigrafia imperial, basaments per a estàtues i monuments honorífics) que indicaven l'existència d'un fòrum. La investigació en aquest sector ha continuat fins al 1993 i ha permès d'identificar la part septentrional de l'àrea monumental, incloent un

capitoli, el pòrtic occidental de la plaça, dos temples i diferents basaments per a monuments honorífics. Així mateix, ha estat excavada una gran part de la *insula* situada immediatament a l'oest de la plaça porticada, i també algunes estructures al nord i al nord-oest del temple (Arribas, Tarradell 1988) (fig. 1).

Aquesta àrea ha estat profundament afectada per l'acció de recuperació sistemàtica de material constructiu en diverses èpoques. Aquesta acció és clarament visible en el capitoli —quasi totalment expoliat— i en altres punts del sector excavat. A aquesta acció de desempedrament cal afegir el mètode d'excavació utilitzat pels primers excavadors de la ciutat, els senyors Llabrés i Isasi, que es basava en la realització de trinxeres entre les filades d'ametllers. No cal dir que l'objecte d'aquests treballs era exclusivament la recerca de "peces notables", però el més greu és que, abans de reomplir les trinxeres, els propietaris dels terrenys extreien els carreus dels murs per tal de reutilitzar-los.

* L'equip d'excavacions de *Pollentia* és format per M. Tarradell Mateu, A. Arribas Palau, M. Roca Roumens, N. Doenges, J. Sanmartí Grego, M. Orfila Pons, N. Tarradell Font, J. Cardell Perelló. Amb la col·laboració dels arquitectes J. Reynés, A. Domingo, G. Druguet. La realització d'aquest treball ha estat en part possible gràcies al suport de la DGICYT PB-90-0506, així com al de la Fundació W.J. Bryant de Vermont (EUA).

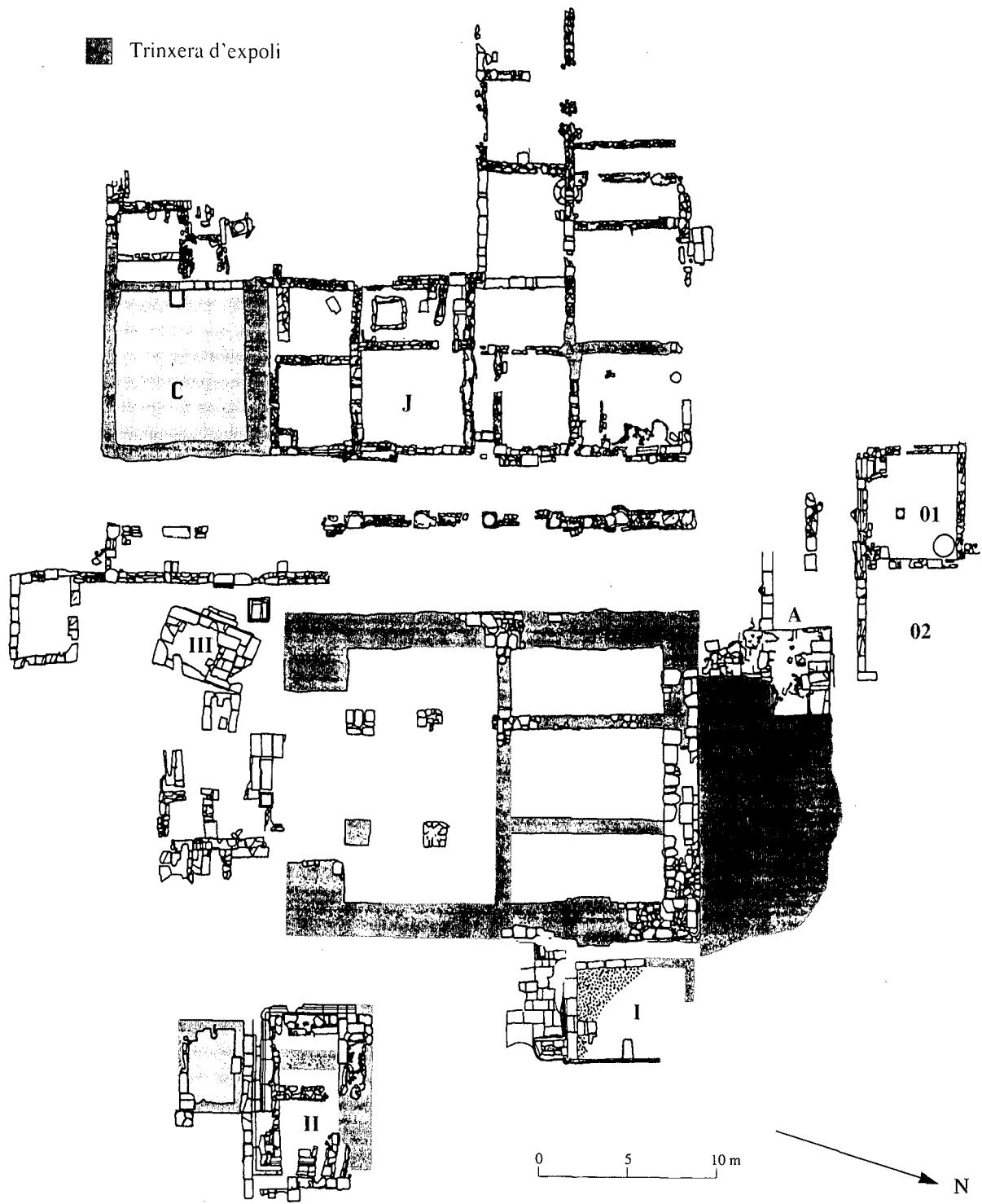

FIGURA 1: Planta general del sector central.

LES CONSTRUCCIONS PUBLIQUES

El capitolí

El capitolí s'aixeca sobre un petit promontori de 12,5 m s.n.m. i s'eleva sobre un podi de 23 m de longitud per 18 m d'amplada. D'aquest podi es conserva relativament bé el mur que delimitava el massís pel costat septentrional, mentre que la resta de murs perimetrals han estat quasi totalment exoliats, per bé que en alguns punts, sobretot en el costat occidental, es conserva una part de la fonamentació. Malgrat aquest estat de destrucció, la planta és reconstituïble a partir de les trinxeres de fonamentació.

El mur nord té una amplada de 1,80 m i està constituït per dos paraments de carreus de marès de grans dimensions (1,20 × 0,30 de dimensió màxima; 0,48 × 0,20 de dimensió mínima), però de grandària desigual i mal regularitzats. L'alçada màxima conservada és de 1,39 m, però de només 0,91 m si es compta a partir de l'horitzó de construcció. La major part de l'alçada visible correspon al podi, excepte en un petit tram de la part nord, on s'aprecia el que possiblement calgui identificar com a primera filada del mur de tancament de la cel·la. Les altres restes de murs conservades tenen característiques anàlogues a les que s'acaben de descriure. A l'extrem meridional, els dos murs laterals s'eixamplaven en forma de dos massissos de forma quasi quadrada (4,20 × 3,60) que emmarcaven l'escalinata d'accés, que ocupava la part frontal de l'edifici en una amplada de 9,30 m.

A l'interior de la superfície delimitada per aquests murs perimetrals es distingeixen els fonaments dels murs (0,75 m d'amplada) que conformen tres cel·les d'una longitud interior de 9 m i una amplada de 5 m la central i de 4 m les dues laterals. Aquestes cel·les estan precedides per un vestíbul de 7 m de profunditat, sostingut per dues filades de dues columnes cadascuna.

Cal dir, finalment, que no s'ha recuperat cap base ni capitell que amb seguretat es puguin atribuir al capitolí, de manera que no és possible de saber quin era l'ordre arquitectònic segons el qual fou construït.

El pòrtic

A l'oest del capitolí, i separat d'aquest per una distància de 5 m, hi ha les restes d'un pòrtic de 3 m de profunditat, del que es conserven els basaments de sis columnes, que s'estenen en un tram de 20 m aprox.; els intercolumnis són de 3,70 m aproximadament. No és possible de saber si aquest pòrtic envoltava el capitolí pel costat nord, però sembla lògic suposar que sí que existia al costat oriental, tot i que

la presència d'altres construccions més tardanes n'ha amagat —o destruït— tota evidència. En aquest cas, l'amplada total de la plaça —exclosos els pòrtics— seria de 28 m (fig. 2).

Els templets a l'est del capitolí

Immediatament a l'est del capitolí es conserven les restes, també molt arrasades d'altres dues construccions de caràcter probablement religiós: el "temple I", situat prop de l'angle nord-est del capitolí, i l'anomenat "edifici II" o "temple II", situat uns 10 m al sud de l'anterior.

Pel que fa al temple I, cal dir que es tracta d'un edifici de planta rectangular, de 8,4 × 5,5 m. Es conserva una bona part dels carreus encoixinats de la filada inferior del basament, l'interior del qual és format per un rebliment de pedra i ceràmica lligats amb morter de calç; l'altura conservada assoleix els 80 cm sobre el nivell de la plaça. No hi ha indicis conservats de l'escalinata d'accés, la qual devia trobar-se versemblantment en el costat meridional.

Quant a la datació d'aquest edifici, l'estratigrafia documentada immediatament a l'oest ha mostrat que una bona part de l'edifici havia estat ja desmuntada en el moment en què es formà un estrat datable amb seguretat de la fi del segle I.

L'"edifici II" és format, en el seu estat actual, per un basament motllurat de poca alçada, 0,40 m aprox., de forma rectangular i unes dimensions de 6 × 10 m, amb l'eix longitudinal orientat est-oest. El seu estat de conservació és molt deficient, reduït, de fet, a les substruccions, però les restes conservades permeten reconèixer l'esquema bàsic de la planta, amb una cel·la de 3 m aprox. m i un pronaos estret de 1 m (mesures a nivell de substruccions). Donades les seves dimensions i estructura, és plausible de pensar que es tractés d'un tetràstil o d'un dístil *in antis*. Cal dir, per una altra part, que immediatament al nord d'aquest edifici hi ha una base i un fust de columna, tot de marès, que tal vegada li corresponen. Aquest edifici estava envoltat al nord, a l'est i al sud per una canal que devia recollir les aigües escolades de la teulada. Així mateix, és interessant d'observar que el material constructiu utilitzat inclou diferents elements reutilitzats, entre els quals hi ha diferents fragments amb motlures de calç.

Els monuments al sud del capitolí

Al sud del capitolí es conserven les restes de diferents basaments de pedra destinats amb tota probabilitat a sostenir estàtues i inscripcions honorífiques, així com una gran estructura (III) de 5 × 3 m, de la qual destacarem el fet de tractar-se de l'única construcció de tot el fòrum que es troba orientada segons els punts cardinals. Això fa que a l'hora de

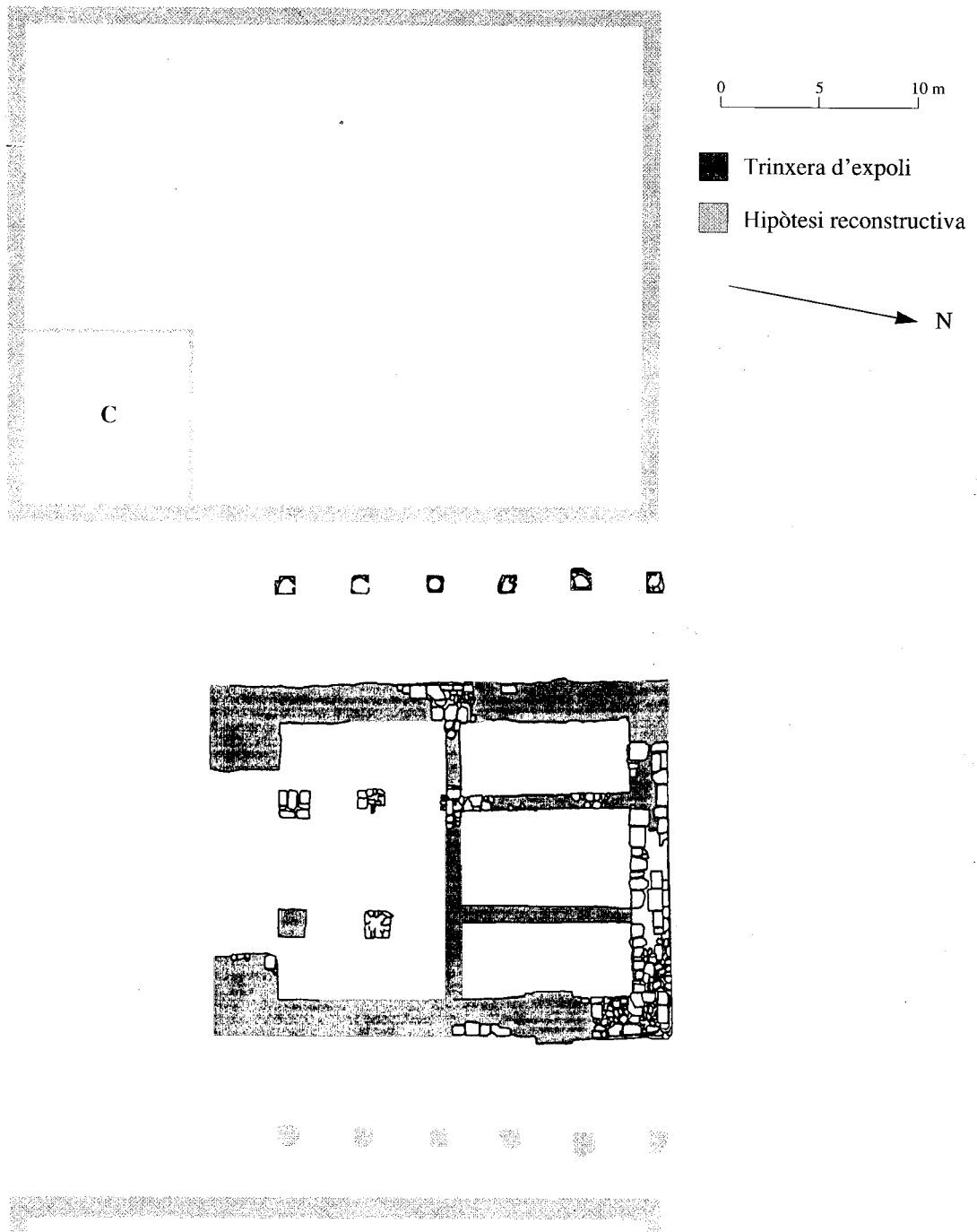

FIGURA 2: Restitució hipotètica de l'ínsula oest i del porticat.

interpretar la seva funció s'estiguin contemplant preferentment funcions polític-religioses o inaugurals pròpies d'una colònia. La resta dels monuments, molt malmesos pel reaprofitament de materials constructius i per l'acció de la necròpolis que s'hi sobreposa, estan disposats sense ordre aparent i sense guardar una orientació constant. L'ur cronologia roman encara incerta. En una etapa posterior a l'erecció d'aquests monuments fou bastit un mur orientat en direcció nord-sud, a l'extrem meridional del qual hi ha un recinte quadrangular, probablement de la mateixa època.

L'INSULA A L'OEST DEL FÒRUM

L'insula situada immediatament a l'oest del fòrum no ha estat encara totalment excavada, però és possible d'afirmar que la seva amplada era de 26 m i la seva longitud de 32 m.

Aquest sector del jaciment presenta una gran complexitat estructural, degut a les nombroses refaccions de què ha estat objecte en diferents moments, emmascarant considerablement les seves característiques originals. De tota manera, és possible d'afirmar, en base a les seqüències estratigràfiques obtingudes, que el sector era ja ocupat en la primera meitat del segle I a.C. En efecte, cal datar d'aquest moment alguns dels murs localitzats en els sondatges en profunditat realitzats als recintes M i N (Equip *Pollentia* en premsa). Així mateix, un pou localitzat a l'extrem meridional de l'insula va ser amortitzat en el segon quart d'aquesta mateixa centúria (Equip *Pollentia* 1994). Sembla probable que tot aquest sector fos estructurat per primera vegada vers mitjan segle I a.C, però cal dir, amb tot, que els elements actualment coneguts no permeten de saber quina era aquesta estructura arquitectònica.

Malgrat les múltiples refaccions que s'observen en molts dels murs, els pocs sondatges en profunditat realitzats fins al moment no han proporcionat gaires nivells formats en època alt-imperial, la qual cosa suggereix una continuïtat fluida en l'ocupació de l'insula fins al moment de la seva destrucció, que és possible situar entre 270 i 280. En aquesta última etapa d'utilització, la tècnica de construcció utilitzada consisteix en un sòcol de pedra —de tipus molt diversos, des de la mamposteria als carreus reutilitzats— damunt del qual s'aixecava una superestructura de toves. La troballa en els nivells d'enderroc de grans fragments de paviment, en general d'una vintena de centímetres de gruix, que apareixen sovint inclinats i capgirats, fa evident l'existència en molts casos d'un pis superior al que s'accedia per mitjà d'escaleres de fusta. D'aquest mateix moment són dues reixes de finestra de ferro trobades respectivament als sectors occidental i prop de l'angle nord-est de l'insula (Arribas 1993)

Pel que fa a la funcionalitat d'aquest sector, la documentació disponible es limita a l'última fase d'ocupació, en el decurs de la qual és possible d'afirmar l'existència d'un taller de fundició de metalls i de fabricació de vidre en els recintes identificats a la part més occidental de l'insula; per una altra part, l'activitat comercial queda demostrada per la troballa d'un joc de pesos en el recinte J. Així mateix, cal dir que en aquest mateix recinte es van trobar dos *dolia*, un dels quals havia contingut cereals. Finalment, i en relació amb les funcions de caràcter administratiu o religiós, cal fer esment del recinte C, al sud-oest del capitolí; es tracta d'un àmbit de forma rectangular, de 7 m x 8 m, els murs del qual, quasi totalment expoliats, eren fets de carreus. Estava dotat d'un paviment d'*opus signinum* amb *crustae*, al damunt, i quasi al centre de la paret oest, hi ha la imprecisa d'un basament de 0,77 x 0,68 m. Aquestes dimensions coincideixen aproximadament amb les d'una base motllurada de pedra calcària que ha estat trobada —evidentment desplaçada— al sud del capitolí. La funció precisa d'aquesta construcció no pot ser determinada, però sembla lògic pensar que es tracti d'un santuari o una cùria. En tot cas, la seva forma i dimensions són pròximes a les de la cùria del fòrum d'Empúries (Aquilué *et al.* 1984: 174).

EL SECTOR AL NORD DEL CAPITOLI

Els treballs d'excavació en aquesta part del jaciment van ser iniciats amb la finalitat de documentar el límit septentrional del fòrum i es troben encara en una etapa preliminar. Les estructures descobertes són, per una part, dos recintes, dels que només un (01) ha estat totalment excavat. Es tracta d'una construcció de planta quasi quadrada, de 6 m x 5 m, amb les parets construïdes amb una tècnica mixta de mamposteria i de carreus reutilitzats, amb elevació de toves i revestiment pintat a la superfície interna. Per una altra part, ens hem de referir a una gran construcció, adossada al mur septentrional del capitolí i que ha estat intensament expoliada, fins al punt que només s'en conserven, i encara parcialment, els fonaments, fets amb material reaprofitat, sobretot grans carreus, però també algun basament i fust de columna; tots aquests elements estaven sòlidament travats amb morter de calç. Malgrat aquest estat de degradació, sembla clar que aquesta gran construcció s'estenia per tot el costat septentrional del temple i que es prolongava vers l'oest amb un mur de carreus que tal vegada enllaci amb unes altres fonamentacions del mateix tipus de les abans descrites que apareixen immediatament al nord de l'insula occidental. Possiblement calgui relacionar també amb aquesta gran estructura les restes d'un dipòsit que va ser bastit retallant parcialment el mur nord del capitolí.

Quant a la datació d'aquest gran edifici, cal dir que la trinxera de fonamentació excavada per tal d'assentar-la va tallar la sedimentació formada prèviament contra les parts dels recintes 01 i 02, abans descrits i que es troben immediatament al nord. D'això es dedueix que aquesta gran estructura fou bastida quan probablement tot aquest sector estava ja abandonat. Dissortadament, la manca de materials significatius fa impossible precisar el moment de construcció en termes absoluts. Quant a la funció d'aquest edifici, no hi ha, lògicament, elements suficients per a precisar-la, però, donada la seva entitat, no sembla impossible que pugui tractar-se d'una obra de caràcter defensiu, i en aquest cas la hipòtesi més versemblant és que datés d'època bizantina.

LA NECRÒPOLIS

L'últim indicatiu d'activitat humana en el sector central de *Pollentia* és una gran necròpolis d'inhumació. La datació absoluta d'aquest cementiri roman encara incerta, però és possible assegurar que és posterior a l'expoliació dels murs corresponents al gran edifici situat al nord del capitolí, el qual, com ja s'ha dit, correspon a l'última fase constructiva documentada en aquest sector.

CONCLUSIONS

Malgrat el caràcter encara tan fragmentari de la nostra informació, les dades disponibles permeten ja d'entendre a grans trets l'evolució d'aquesta àrea central de la ciutat.

La primera organització arquitectònica de la zona sembla datar de la primera meitat ja lleugerament avançada del segle I a.C. En aquest moment —o, en tot cas, abans— es devia procedir a l'habilitació de l'àrea del fòrum i a la construcció del capitolí. En realitat, no hi ha dades estratigràfiques que permetin d'assegurar la datació del temple, però cal recordar els punts següents:

- a) Les datacions més antigues obtingudes a l'*insula* occidental apunten vers aquest moment.
- b) Les pròpies característiques estructurals del capitolí suggereixen també una datació d'època republicana. En efecte, els paral·lels més pròxims són, a la Península Ibèrica, els de Sagunt (Aranegui 1987; Aranegui *et al.* 1988) i Itàlica (Bendala 1982: 55-710) datables l'un i l'altre de segle II a.C, i a Itàlia el de Cosa (Boëthius, Ward & Perkins 1970: 110), que remunta a la meitat d'aquesta mateixa centúria.

L'evolució del fòrum durant els primers segles de l'imperi no és gaire ben coneguda, però almenys és possible d'afirmar que el temple de l'angle nord-est del capitolí estava ja parcialment desmuntat abans de l'any 100. Malgrat que no podem precisar la data de construcció d'aquest edifici, això sembla indicar que ja durant el segle I d.C —o potser una mica abans— l'estructura del fòrum havia sofert alteracions importants, com ara l'eliminació del pòrtic oriental. Això permet plantejar la hipòtesi que el "temple II" hagués estat bastit també en aquesta època. En el decurs del segle II foren bastits els recintes 01 i 02, situats al nord del capitolí, i també es realitzaren algunes remodelacions a l'*insula* occidental. Tota aquesta àrea fou destruïda de forma violenta entorn de 270-280 i quedà abandonada fins a la construcció del gran edifici documentat al nord del capitolí. La construcció d'aquest complex va suposar sens dubte un expoli de construccions anteriors, que devia afectar ja seriosament a l'estat de conservació dels edificis del fòrum. Aquest mateix edifici, a la vegada, fou també en gran part expoliat abans que s'establís la necròpolis.

M. R. R., J. S. G.

ANÀLISI METROLÒGICA DEL CAPITOLI

Eva Subías Pascual

Elements de restitució

Pot semblar que parlar del projecte arquitectònic d'una estructura de la qual es conserven només fonaments, és un contrasentit. Tanmateix, els elements que hem pogut reconèixer són els fonamentals en la construcció del edifici, els elements que han de garantir la estabilitat i harmonia del conjunt: podi, suport de les columnes, murs de la cel·la; i és per aquest motiu que ens és permès buscar les línies mestres del projecte a partir d'unes quantes mides conservades. En efecte, tot i que coneixem la planta sencera del temple, els elements que la defineixen sobre el terreny inclouen alguns sectors de la rasa general, fragments de fonaments i pilars de fonamentació, per tant indicis heterogenis que no sempre proporcionen una mida real i no restituïda. Però algunes mides són absolutament fiables i a partir d'aquestes, que es detallen a continuació, es verifica en primer lloc, com a unitat de mesura, el peu romà de 29,6 cms.

	Mesures en m	Resultat:29,6	Peus romans
Rasa			
Amplada	18,2	61,48	61½
Llargada	23,4	79,05	79
Podi			
Amplada	17,7	60	60
Llargada	desconeguda		
Cellae			
Interior total	14,05	47,46	47½
Central	5,2	17,56	17½
Lateral	3,7	12,5	12½
Llargada	8,6	29,05	29
Murs			
Divisió <i>cella</i>	0,74	2,5	2½
Divisió <i>pronaos</i>	0,74	2,5	2½
Pilar			
Costat	1,5	5,06	5
Costat	1,48	5	5

Portar més enllà el càlcul estadístic d'aquesta correspondència amb el peu romà de 29,6 cm, estudiar les desviacions i l'error observat, no és ni possible ni raonable, donat que com deiem, moltes de les mides hauran de ser restituïdes i donat que estem mesurant elements de fonamentació, on el detall dels acabats no es porta fins al límit.

L'excavació dels fonaments

Pel que fa al traçat dels fonaments, les mides amb què comptem són poc precises, perquè es tracta d'un retall de límits irregulars al terreny natural. El rectangle que es dibuixa s'aproxima tanmateix a un doble triangle de 60 × 80, que tindria la virtut de donar una hipotenusa de 100 peus. Seria per tant descomposable segons el triangle de Pitàgores, on la relació entre els costats s'expressa pels números 3, 4 i 5. Així coincidiria amb la recomanació de Vitruvi (IX, praef. 7), que en dona la raó: la commensurabilitat en números sencers de les mides de la figura. Malgrat la lleugera desviació observada, sembla raonable pensar que s'hagi emprat aquest procediment per iniciar el planteig sobre el terreny.

Les dimensions del podi

La restitució de l'amplada del podi, obtinguda per la prolongació gràfica dels paraments exteriors conservats, correspon, aquest cop amb precisió, amb 60 peus.

Pel que fa a la llargada, i donat que la rasa dels fonaments de 79 peus hauria de superar la dimensió major del podi, ens hem de limitar de moment a considerar-la inferior als 79 peus. La restitució final es proposarà en base als resultats d'ulteriors hipòtesis metrològiques.

La planta del temple

La "reconstitució" de la planta del temple és fruit d'una especulació que combina la transposició de mides segons un criteri de regularitat amb els preceptes vitruvians, sobretot pel que fa a la disposició i amplada dels murs perifèrics de les *cellae* dels quals no tenim cap indici precís.

Però la distribució interior de les *cellae* és ben coneguda i aporta la dada essencial de la posició dels eixos distributius. Els 47½ peus de l'espai total interior (14,05 m) es distribueixen de la següent manera:

$$12\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} + 17\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} + 12\frac{1}{2} = 47\frac{1}{2}$$

L'intercolumni central, l'únic íntegrament conservat, mesura $17\frac{1}{2} + 2\frac{1}{2} = 20$ peus. Si afegim a la suma, les dues meitats dels murs exteriors (considerats de la mateixa mida que els interiors, $2\frac{1}{2}$ peus), el total s'eleva a 50 peus per a la distància entre eixos total de la *cella*. Els 50 peus es distribueixen en una relació de 15:20:15, la qual cosa es correspon al precepte vitruvià de 3:4:3 o de 6:8:6, per a la distribució de la capçalera en el temple d'estil toscà (IV, 7, 2). Per a elevar una primera hipòtesi de configuració hem suposat doncs que el gruix del mur perifèric coincidiria amb el que ens suggereixen els fonaments del mur de tanca frontal, que correspon a $2\frac{1}{2}$ peus distribuïts equitativament a banda i banda de l'eix corresponent.

Els pilars de fonamentació de les columnes del *pronaos* assenyalen amb precisió la posició del límit frontal del temple. Aquest es trobaria a $62\frac{1}{2}$ peus de la façana del mur posterior restituït. El rectangle definit pel perímetre del projecte correspondria doncs a $52\frac{1}{2} \times 62\frac{1}{2}$ peus.

Aquestes dimensions corresponen a un mòdul de $2\frac{1}{2}$ peus com a comú denominador i ens permeten interpretar la figura com un rectangle de 21 per 25 mòduls de costat. A l'interior d'aquest traçat podem restituir un rectangle disminuït de 1 mòdul per costat (20×24) i obtenir així la traducció gràfica del sistema de proporcions típiques (IV, 7, 1) del temple toscà, amb una relació entre costats de 5 a 6. La reixa modular encara ens permet retrobar una altra dada: l'eix de col·locació de la segona fila de columnes, que ha de correspondre a la meitat de la profunditat de la *pars antica* i que correspon bé a la realitat arqueològica del temple de *Pollentia* (fig. 3).

En línies generals la delimitació dels fonaments s'adequa per tant als preceptes vitruvians. Però a l'hora de restituir la planta del temple, la posició dels centres de les columnes frontals entra en contradicció amb l'esquema que se'n proposa actualment (Knell 1983; Gros 1992): si la columna se situa en el centre geomètric del pilar, l'eix frontal no pot guardar la correspondència amb els altres eixos segons una relació de 5 a 6. Davant d'aquest dilema la "reconstitució" del temple obliga a escollir

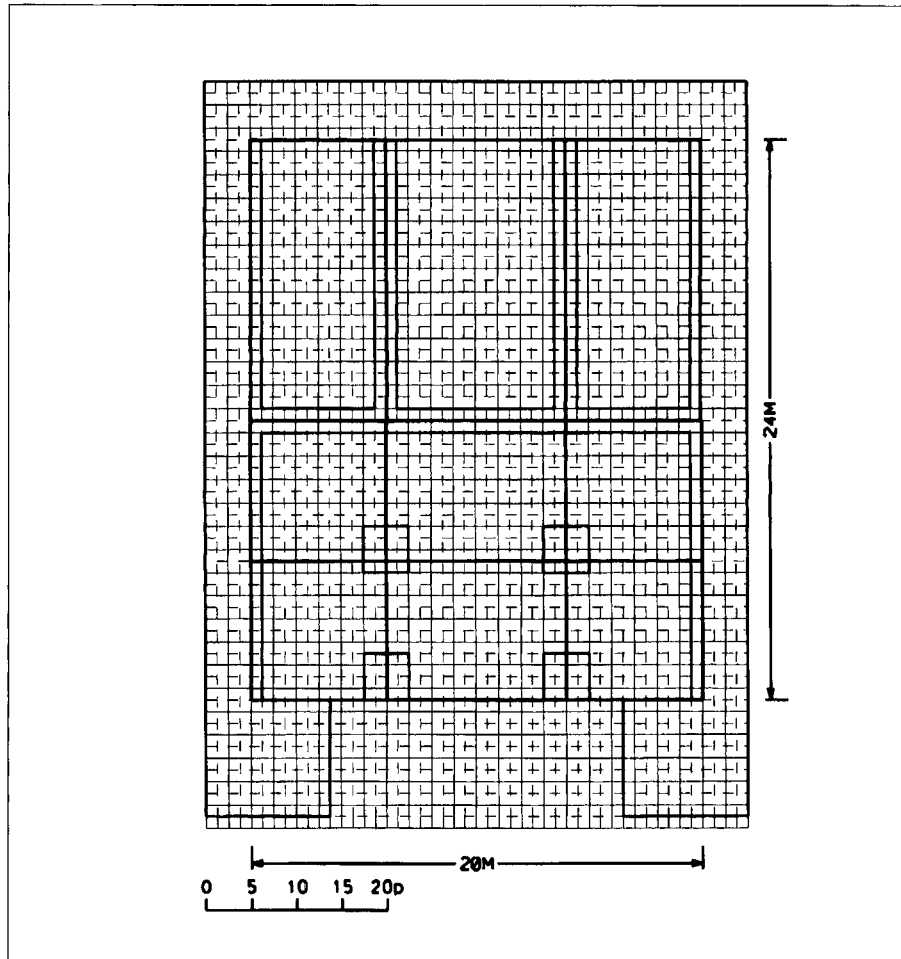

FIGURA 3: Disposicions tuscanes a nivell de fonaments.

entre dues opcions: adherir a una norma rigorosa, segons la qual es considera la tangent de la columna com a límit del rectangle preceptiu, i desplaçar per tant el centre de les columnes respecte als pilars de fonamentació, o bé admetre una incongruència. En el segon cas, que recolza en les dades arqueològiques, la relació que finalment s'estableix entre les dimensions dels costats del temple, considerat fins a la columnata, és de $52\frac{1}{2}$ i 60 peus (en mòduls, 21 a 24).

Restitució del podi

Modulant d'aquesta manera la superfície ocupada per *naos* i *pronaos* es reconeix el principi projectual seguit pels arquitectes del temple. Adherint al principi basat en la commensurabilitat de les mides principals, per a la llargada del podi que en principi no ens és coneguda amb precisió, haurem de suposar una xifra igualment adequada al mètode de treball, aproximada —tal com veiem— als 79 peus de la rasa de fonamentació. Una proposta possible i senzilla es podria basar en sostreure d'aquesta dimensió el $1\frac{1}{2}$ peu que hem constatat de

diferència entre el límit de la rasa i l'alçat del podi en la direcció oposada. Obtindríem així una llargada de $77\frac{1}{2}$ peus. El podi quedaria doncs en un rectangle de $60 \times 77\frac{1}{2}$ peus. La xifra de $77\frac{1}{2}$ peus presenta la virtut, a més, de ser un múltiple del mòdul de $2\frac{1}{2}$.

Constatem a partir de la "reconstitució" de la planta del temple i del podi que la relació entre amplada i llargada del rectangle total, considerant-lo fins a l'inici de l'escala, dibuixa un rectangle de $52\frac{1}{2} \times 73\frac{3}{4}$ ($77\frac{1}{2} - 3\frac{3}{4}$), és a dir en proporció aproximada de 5:7, la traducció commensurable del rectangle d'arrel de 2 ($10\frac{1}{2}$ mòduls \times 5 i $10\frac{1}{2}$ mòduls \times 7). L'opció d'aquesta figura geomètrica ha determinat, doncs, de fet, la posició de la part frontal del podi amb les escales, i la seva importància permet recolzar les aproximacions de restitució del podi avançades per altres mètodes (fig 4).

L'escala

Pel que fa a l'escalinata del temple, disposem només de la profunditat com a dada segura des del punt de vista material. Manca en canvi l'element vertical, que es troba en funció de l'alçada del podi.

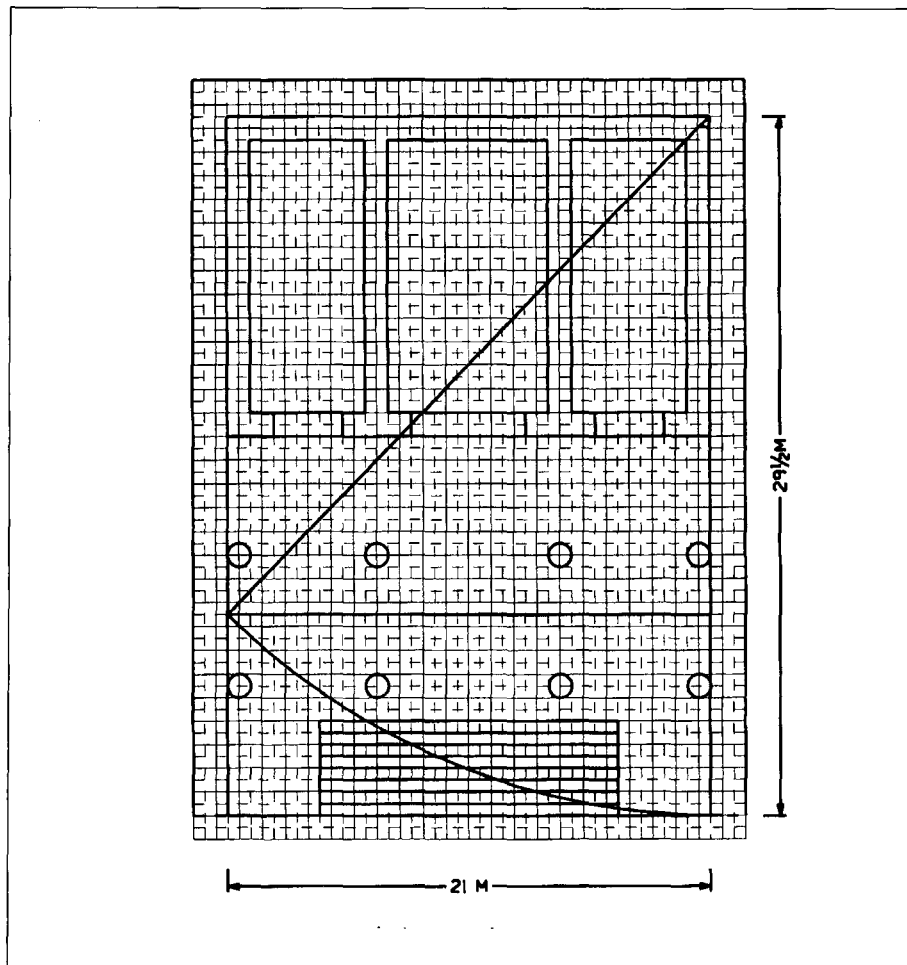

FIGURA 4: Hipotesi de restitució de la planta.

Partint dels resultats anteriors, la caixa de l'escala s'hauria de reconduir a una amplada de 10 peus, fins l'inici del podi restituït prèviament. Per a la construcció de les escales Vitruvi (IX, praef. 7), recomana la utilització del triangle perfecte: dividint l'alçada per tres, i donant-li al llit de l'escala cinc de les unitats així obtingudes, serà possible dividir la longitud en 4 segments, que, projectats sobre la diagonal, permetran la col·locació dels graons.

En el cas que aquesta regla senzilla hagués estat aplicada, podríem imaginar a partir de la base d'un triangle de 10 peus, dividit per 4, que l'alçada valdria $7\frac{1}{2}$ peus, és a dir 3 vegades la unitat. En el sistema mètric 2,22 m, que ens dóna una idea aproximada per l'alçada del podi.

Donat que el número de graons ha d'ésser senar per tal de poder respectar la prescripció religiosa d'arribar al cim amb el peu dret, els $7\frac{1}{2}$ peus d'alçada podrien correspondre a 9 graons de $\frac{5}{6}$ peus d'alçada. De fet Vitruvi (III, 4, 4) ens dóna també xifres per a la configuració dels graons: una estesa entre $1\frac{1}{2}$ i 2 peus i una contrapetja entre $\frac{5}{6}$ i $\frac{3}{4}$ de peu. Per una profunditat de 10 peus, podríem obtenir 8 esteses de $1\frac{1}{4}$ peus.

La distribució vertical

Per a la restitució de l'alçat ens podríem guiar pels preceptes vitruvians respecte als temples de tipus toscà, donat que la planta s'adequa força bé a les proporcions 5:6 amb una nau tripartita, on el ritme de la columnata frontal és superior a l'araeòstil i similar al del temple toscà conegut per altres exemples arqueològics. A partir d'aquestes característiques, Vitruvi proporciona unes relacions numèriques per establir el diàmetre a la base de la columna. La *crassitudo* de la columna, que valdria 1:21 de l'amplada del temple, es tendeix a equiparar amb el valor del mòdul (Gros 1992:185). A partir d'aquest diàmetre, s'obtidria l'alçada de la columna igual a 7 vegades el mòdul, és dir $17\frac{1}{2}$ peus per un mòdul de $2\frac{1}{2}$ peus (5,18 m). L'alçada total, considerant base i capitell, seria de 8 mòduls, 20 peus. Vitruvi no esmenta gairebé res dels sistemes de proporcions que al marge de la columna, organitzen el conjunt del temple toscà. Les dimensions del podi per tant, no són presentades sota la forma d'una expressió numèrica. Pel que fa l'entaulament, Vitruvi (IV,7,4) dóna les indicacions corresponents a una estructura de fusta. L'anàlisi metro Lògica del Capitoli de

Pollentia, no es podrà portar de moment més enllà ja que no s'han documentat de moment fragments arquitectònics que en provinguin i ignorem per tant gairebé tot de l'alçat.

Comentari

Si és cert que *grosso modo* el traçat canònic del temple toscà es pot retrobar a les línies mestres del Capitoli de *Pollentia*, cal dir també que es tracta de una aproximació a nivell de fonaments, mentre que per la planta del temple s'imposarien determinades correccions de detall de les quals ja hem esmentat el problema dels pilars de fonamentació de les columnes de façana.

A més, perquè les proporcions es respectin en virtut d'aquestes disposicions toscàniques, les columnes laterals s'haurien de alinear verticalment amb la cara interior dels fonaments la qual cosa obligaria, si més no, a desplaçar la columna respecte al centre de la base per respectar l'alineació, tal com, d'altra banda, Vitruvi (III, 5, 4) s'encarrega de recomanar per l'ordre jònic.

Altrament, s'hauria d'imaginar, en lloc de bases i columnes, la prolongació d'unes antes fins a la filada frontal de columnes, model tal vegada arcaïtzant, tot i que disposa de paral·lels arqueològics en el segle II a.C (Colonna 1985). Pel que fa

a la planimetria del temple, doncs, cal assenyalar diverses restitucions possibles a més de l'esmentada: una versió mixta "in antis" i amb una filada de columnes frontal com és el cas del Capitoli de Cosa (Brown 1980), o un *pronaos* tetràstil de dues files de columnes documentat a Orvieto (Lake 1935:99).

En qualsevol cas les disposicions toscàniques ofereixen a l'arquitecte una trama projectual senzilla a partir de la qual ajustarà el conjunt d'elements. En aquest procés es desvirtua l'esquema toscà en la seva coherència interna, coherència, però, que tampoc no s'explicita amb precisió al text vitruvià molt ràpid en els seus preceptes a causa de la incomoditat de Vitruvi a l'hora de descriure edificis que originalment no havien estat concebuts en termes de *symmetria* (Gros 1992: 176-177, LII-LVI). El resultat, tanmateix, és una planta del temple lleugerament menys quadrada que l'estipulada per als temples toscans, col·locada a més sobre un podi allargat, que suggereix una síntesi de les tradicions etrusco-itàlica i hel·lenística. Aquesta hibridació de corrents estilístics és evident no només en la forma, sinó també en el mètode de projectació, que —com hem vist— descansa eminentment sobre un sistema modular. L'opció de la commensurabilitat del traçat no exclou, ans facilita, la traducció a mòduls de planimetries inspirades en figures de construcció geomètrica, especialment pel que fa a les combinacions més simples i que el propi Vitruvi recull en el seu tractat (Geertman 1984).

BIBLIOGRAFIA

- ARRIBAS, A. & TARRADELL, M. (1988), "El foro de Pollentia. Noticias de las primeras excavaciones", *Los foros romanos de las provincias occidentales* (Valencia 1986), pàg. 121-136.
- EQUIP D'EXCAVACIÓ DE *POLLENTIA* (1994), "Un conjunt de materials d'època tardo-republicana de la ciutat romana de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *Pyrenae*, 24
- EQUIP D'EXCAVACIÓ DE *POLLENTIA* (en premsa), "Les ceràmiques de vernís negre de *Pollentia*".
- ARRIBAS, A. (1993), "Una reja de ventana romana procedente de Pollentia (Mallorca)", *Homenatge a Miquel Tarradell*, pàg. 779-790.
- AQUILUE, J.; MAR, R.; NOLLA, J.M.; RUIZ DE ARBULO, J. & SANMARTÍ, E. (1984), *El forum romà d'Empúries*, pàg. 147 i seg.
- ARANEGUI, C.; HERNÁNDEZ, E. & LÓPEZ PIÑOL, M. (1988), "El foro de Saguntum: La planta arquitectónica", *Los foros romanos de las provincias occidentales* (Valencia 1986), pàg. 73-97.

- ARANEGUI, C. (1987), "Algunas construcciones preaugusteanas de Sagunto (Valencia)", *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*, pàg. 155-162.
- BENDALA GALÁN, M. (1982), "Excavaciones en el Cerro de los Palacios. Itálica (Santiponce, Sevilla)", *EAE*, 121, pàg. 55-71.
- BOËTHIUS, A. & WARD-PERKINS, J.B. (1970), *Etruscan and roman architecture*, Baltimore.
- KNELL, H. (1983), "Der tuskanische Tempel nach Vitruv", *RM*, 90.
- GROS, P. (1992), *Vitruve. De l'Architecture Livre IV*, Paris.
- COLONNA, G. (1985), "Il tempio come categoria architettonica", *Santuari d'Etruria*, Milà
- BROWN, F.E. (1980), *Cosa. The making of a roman town*, Ann Arbor.
- LAKE, A.K. (1935), "The archeological evidence for the 'Tuscan Temple'", *MAAR*, XII.
- GEERTMAN, H. (1984), "Vitruvio e i rapporti numerici", *Babesch*, 59.